

J.M.G. Leune

Toespraak tijdens de bijeenkomst ter gelegenheid van het afscheid als voorzitter van de Onderwijsraad op 15 maart 2001

Dat u vanmiddag naar de Nieuwe Kerk bent gekomen om stil te staan bij mijn vertrek als voorzitter van de Onderwijsraad stel ik bijzonder op prijs.

Ik heb het als een eer en een genoeg ervaren om gedurende 8,5 jaar het voorzitterschap van de Onderwijsraad te mogen bekleden. Er liggen uiterst boeiende en leerzame jaren achter me. In de periode 1 juli 1992 (toen ik aantrad) en 1 januari 2001 (toen ik terugtrad) produceerde de Raad 973 adviezen. Ze kwamen zonder uitzondering op basis van unanimititeit tot stand. Ik heb het als een uitdaging beschouwd om de menings- en besluitvorming in de Raad zo te stroomlijnen dat recht werd gedaan aan de veelzijdige invalshoeken van waaruit men onderwijspolitieke kwesties kan bezien, zonder dat dit zou uitmonden in onduidelijke, weinig houvastbiedende en verdeelde adviezen. Dat was, gegeven de heterogeniteit van de Raad in tal van opzichten niet altijd even eenvoudig. Als men zich afvraagt hoe zo'n pluriform gezelschap erin kan slagen om consensus te bereiken over veelal lastige kwesties dan is stellig een van de verklaringen daarvoor gelegen in het onafhankelijke karakter van de Raad als adviescollege. De Raad representeert geen belangen en fungeert in ons onderwijsbestel niet als pressiegroep. Leden van de Raad hebben geen achterban aan wie zij verantwoording afleggen over de standpunten die zij in de Raad hebben betrokken. Dat maakt een open discussie in de Raad mogelijk. Uiteraard komt die alleen tot stand indien de leden mentaal voluit bereid zijn om goed naar elkaar te luisteren en eigen opvattingen aan die van anderen te spiegelen. De Raad is niet in het leven geroepen om het beleid te legitimeren, doch om vanuit een onafhankelijke positie en op basis van professionele integriteit bouwstenen voor besluitvorming over onderwijsbeleid aan te dragen en op die wijze dienstbaar te zijn.

Ik heb het voorzitterschap van de Onderwijsraad vervuld in combinatie met mijn hoofdtaak als hoogleraar sociologie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Het tegelijk vertoeven in de wereld van de wetenschap en die van de beleidsadvisering biedt wederzijds voordelen. Het is voor een beleidsadviseur van groot belang om op de hoogte te zijn van de wetenschappelijke kennis over vraagstukken waarover men geacht wordt een verstandige opinie te hebben. Omgekeerd is het voor een wetenschapper die studie maakt van de wereld van het beleid van niet geringe betekenis om die wereld van nabij te kennen.

Het combineren van de rollen van wetenschapper en beleidsadviseur of anders gezegd, het opereren op het breukvlak van kennen en handelen, is overigens, zoals ik heb ervaren, ook best spanningsvol. Het is niet eenvoudig om op een adequate wijze om te gaan met de

spanningsverhouding tussen politieke en wetenschappelijke rationaliteit. In de wereld van de politiek spelen anderen waarden en normen een rol dan in de wereld van de wetenschap. Ik was daar al van doordrongen voordat ik het voorzitterschap van de Onderwijsraad op mij nam. De essays van Max Weber “Wissenschaft als Beruf” en “Politik als Beruf” waren mij bekend. Inmiddels kan ik in mijn Rotterdamse colleges op het terrein van de beleidssociologie mijn voordeel doen met eigen waarnemingen over de rivaliserende verhouding tussen wetenschappelijke inzichten en politieke belangen. De Onderwijsraad was in dit opzicht een rijke leerschool.

Graag zou ik bij deze gelegenheid de schijnwerper zetten op enkele adviezen van de Onderwijsraad die mij dierbaar zijn. Daarvoor ontbreekt nu helaas de tijd.

Wel is het in meer algemene zin mogelijk om kort aan te geven, en daarmee in zekere zin tegelijk te rechtvaardigen, door welke uitgangspunten van denken ik mij als voorzitter van de Onderwijsraad heb laten leiden. Ik doel dan vooral op richtinggevende inhoudelijke principes die ik bij het beoordelen en ontwikkelen van het onderwijsbeleid van de rijksoverheid steeds zwaar heb laten wegen. Deze principes verwijzen naar mijn visie op de kerntaken van de staat in de aansturing van het onderwijs. Het is de laatste tijd gebruikelijk om de eigen verantwoordelijkheid van onderwijsinstellingen voor de kwaliteit van het onderwijs te benadrukken. Daar valt veel voor te zeggen. Onderwijsinstellingen en de professionals die daarbinnen werkzaam zijn dienen ruimte te krijgen om kwaliteit tot stand te brengen. Deze redenering kan echter het zicht op de kerntaken van de centrale overheid versluieren en zelfs fungeren als alibi om zich aan deze taken te onttrekken. Dit risico is geenszins fictief. Het is waarneembaar dat de centrale overheid de afgelopen decennia terugtrekkende bewegingen maakt.

Naar mijn mening dient de rijksoverheid, als uitwerking van het in de grondwet neergelegde principe dat het onderwijs een voorwerp is van de aanhoudende zorg van de regering, door middel van regulering, facilitering en toezicht verantwoordelijkheid te aanvaarden voor:

- In de eerste plaats: een adequate bekostiging van het initiële onderwijs, daaronder te verstaan het primair onderwijs tot en met de masteropleidingen die door universiteiten verzorgd worden. Het publieke belang dat met het initiële onderwijs is gemoeid dient op deze wijze gewaarborgd te worden. Het is buitengewoon riskant voor de kwaliteit en de toegankelijkheid om het initiële onderwijs vraaggericht te laten bekostigen. De koninklijke route waarlangs de financiering van dit onderwijs gestalte krijgt verloopt via de schatkist, niet via de markt. Deze opvatting is waarneembaar aan het wankelen. Alle burgers hebben bij goed onderwijs belang, ook degenen die geen onderwijs meer genieten. Onderwijs is met de organisatie-typologie van Blau en Scott in de hand, te zien

als een commonweal organization, d.w.z. als een institutie die voor de gehele samenleving van belang is. Het onderwijs vervult in de maatschappij immers vitale sociale, economische en culturele functies. Die externe, collectieve effecten legitimeren publieke financiering. Zij rechtvaardigen ook dat de publieke kas in aanzienlijk ruimhartiger mate voor onderwijsuitgaven beschikbaar wordt gesteld dan de afgelopen pakweg 25 jaar het geval is geweest.

- In de tweede plaats: het stellen van zodanige deugdelijkheidseisen dat de kwaliteit van het onderwijs wordt gewaarborgd. De laatste jaren wordt het belang daarvan in de kring van centrale beleidsvoerende instanties op onderwijsterrein naar mijn mening ten onrechte en zeker niet gebaseerd op deugdelijk wetenschappelijk onderzoek, gerelativeerd. Eindtermen, exameneisen, leerstandaarden e.d. zijn voor het waarborgen van op zijn minst een minimale kwaliteit van het onderwijs van onmiskenbare betekenis. Als de staat onderwijsinstellingen met deugdelijkheidseisen confronteert dan dienen deze overigens, zoals de grondwet voorschrijft, bij wet geregeld te worden.
- Ten derde: zorgdragen voor een toegankelijk onderwijsbestel dat aan leerlingen en studenten met uiteenlopende sociale achtergronden kansen biedt op ontplooiing van talenten. Anders gezegd: actief bevorderen dat zoveel mogelijk burgers via het onderwijs in aanraking komen met het gefilterde en waardevol gebleken sociale en culturele kapitaal dat in onze samenleving aanwezig is. Onderwijs blijft als voertuig van cultuurspreiding van groot belang. Dit belang dreigt periodiek gemarginaliseerd te worden. De staat behoort te waarborgen dat alle kinderen ongeacht hun sociaal milieu van herkomst, hun etniciteit en hun sexe, de kans krijgen om optimaal van het onderwijs te profiteren. Deze opdracht is ook anno 2001 onverminderd van belang.
- Ten vierde: zorgdragen voor voldoende en competente leraren. Deze opdracht impliceert de verantwoordelijkheid voor aantrekkelijke arbeidsvoorwaarden en voor het stellen van bekwaamheidseisen. Er is in beide opzichten nog veel te doen, zoals ook dezer dagen weer duidelijk is en wordt gemaakt. Op arbeidsvoorwaardelijk terrein moeten forse achterstanden worden ingelopen; zie het indringende onderzoek van de commissie Van Rijn. De huidige tendens om bevoegdheidseisen te relativeren en zelfs los te laten verkeert, hoe begrijpelijk ook in het licht van het bestaande lerarentekort, naar mijn mening op gespannen voet met het gelijktijdige en hoogst noodzakelijke streven naar revitalisering van het leraarsberoep en is voor de kwaliteit van het onderwijs niet zonder risico's.
- In de vijfde plaats: het bewaken van de samenhang binnen het schoolwezen als geheel. Dit is met name van belang voor een soepele horizontale en verticale doorstroming van onderwijsdeelnemers binnen het onderwijssysteem. Zonder een centrale regie van de rijksoverheid komt samenhang binnen het bestel niet tot stand. Afzonderlijke partijen

binnen het bestel laten zich nu eenmaal zelden door universalistische overwegingen leiden en via marktwerking komt cohesie evenmin tot stand. Het schoolwezen dient niet als los zand aan elkaar te hangen.

- Ten zesde: het bewaken van een doelmatige besteding van gemeenschapsmiddelen. Dit betekent onder meer het dragen van verantwoordelijkheid voor de macro-doelmatigheid van onderwijsvoorzieningen. Deze verantwoordelijkheid stelt grenzen aan de mate waarin belanghebbenden gelegenheid kunnen krijgen om op kosten van de belastingbetaler eigen voorzieningen te scheppen en in stand te houden.
- In de zevende plaats: zorgdragen voor een rechtvaardige verdeling van overheidsmiddelen, conform het gelijkheidsbeginsel.
- Ten achtste: het afstemmen van het onderwijsbeleid op het beleid dat op andere domeinen van overheidsbeleid wordt gevoerd. Meer en meer raakt het onderwijsbeleid verweven met bijvoorbeeld het cultuurbeleid, het arbeidsmarktbeleid, het technologiebeleid, het welzijnsbeleid, het minderhedenbeleid en het grote stedenbeleid.
- Tenslotte: het zorgdragen voor het nakomen van internationale verplichtingen.

Deze kerntaken van de rijksoverheid markeren wat mij betreft het speelveld waarop het debat over de reikwijdte en grenzen van deregulering en privatisering zich kan voltrekken. De genoemde kerntaken dienen overigens te worden uitgevoerd met inachtneming van de spelregels inzake de vrijheid van onderwijs zoals deze in de grondwet zijn verankerd.

Ik ben zo vrij om de mij toegekende koninklijke onderscheiding te zien als een uiting van waardering voor het vele werk dat de Onderwijsraad ten dienste van het onderwijs in Nederland verricht. Ik voel mij met mijn benoeming tot officier in de Orde van Oranje-Nassau bijzonder vereerd.

Ik dank al degenen met wie ik als voorzitter van de Onderwijsraad heb samengewerkt. Ik noem dan in het bijzonder de leden van de Raad in de periode 1992 tot 2001 (dat waren er ongeveer honderd), de deskundige en dienstvaardige medewerkers van het secretariaat, eerst onder leiding van Henk Hoefnagel, later onder leiding van Adrie van der Rest, de bewindslieden en topambtenaren van OC&W in de genoemde periode, leden van de Vaste Kamercommissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, vele medewerkers van het ministerie van OC&W en vele externe relaties van binnen en buiten het onderwijsveld. Ik ben het College van Bestuur van de Erasmus Universiteit en de decaan van de Faculteit der Sociale Wetenschappen van deze universiteit erkentelijk voor de verkregen toestemming om het voorzitterschap van de Onderwijsraad te mogen vervullen.

Degenen die zich hebben ingespannen om de aan mij overhandigde bundel te redigeren en vorm te geven zeg ik ook hartelijk dank. Ik noem hier in het bijzonder Carla de Koning, Carolien Nout en Wim Meijnen.

De cadeau's die ik zoëven mocht ontvangen zijn een blijvende herinnering aan het werk voor de Onderwijsraad dat ik mocht verrichten.

Ik dank Pieter-Jan Belder en Saskia Coolen voor de schitterende vertolking van composities van Johann Sebastian Bach en Georg Friedrich Händel.

De Onderwijsraad ziet zich in een nieuwe samenstelling, dank zij de commissie Wijffels met behoud van de in 1997 wettelijk verankerde taken, ondersteund door een hoogwaardig professioneel secretariaat en onder leiding van een bekwame voorzitter, geplaatst voor nieuwe uitdagingen. Er is binnen en rondom het onderwijs veel in beweging. Ik ben er zeker van dat de Raad zijn markante en betekenisvolle plaats binnen ons onderwijsbestel zal continueren.

=====